

بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف گرایی در بسیجیان و راهکارهای تقویت آن^۱

نویسنده: علی سیف زاده^۲

تاریخ دریافت: ۸۸/۷/۲

تاریخ پذیرش نهایی: ۸۸/۱۰/۲۴

فصلنامه مطالعات بسیج، سال دوازدهم، شماره ۴۵، زمستان ۱۳۸۸

چکیده

حفظ و ارتقای بنیه دینی، روحیه انقلابی و انگیزه تکلیف گرایی به واسطه ارزش ذاتی و کاربردی آن در بین بسیجیان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. لذا به منظور حفظ و ارتقای آن لازم است مطالعات مستمر و گسترده‌ای صورت گیرد تا امکان اطلاع دقیق‌تر مسئولان ذی‌ربط از وضع موجود و اخذ تصمیم در خصوص راهکارهای حفظ و تقویت فراهم شود.

نتایج نشان می‌دهد میانگین کلی دو بُعد تجربی و پیامدی از ابعاد دینداری بسیجیان دارای بیشترین میزان و بُعد مناسبی حائز کمترین میانگین است. میانگین روحیه انقلابی و اسلامی در بسیجیان مورد مطالعه و انگیزه تکلیف گرایی آنان نیز در حد بالایی قرار دارد. تقویت شأن و منزلت بسیجیان، ترویج ارزشهای مربوط به خانواده و حمایت مادی و معنوی از آنها، برگزاری آموزشهای عقیدتی-سیاسی و توجه به کمیت و کیفیت آنها، مشارکت دادن بیشتر بسیجیان در فراخوانی‌ها، برنامه‌ریزی و تلاش برای ارتباط مستمر و پایدار بسیجیان با پایگاه و مسجد محله، ایجاد جذابیت، تقویت ارتباط و علاقه‌مندی بیشتر بسیجیان با مقام معظم رهبری، آموزش و ترویج راهکارهای مقابله منطقی با مشکلات و سختی‌ها، ارائه نکات مثبت عملکرد حکومت و مسئولان نظام به بسیجیان و... راهکارهای تقویت بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف گرایی بسیجیان می‌باشند.

کلمات کلیدی:

بنیه دینی، انقلابی، انگیزه تکلیف گرایی، بسیج.

- این مقاله برگرفته از پژوهشی با عنوان «راهکارهای تقویت بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف گرایی در بسیجیان» است که در مرکز سنجش افکار پژوهشکده مطالعات و تحقیقات بسیج انجام شده است.
- کارشناس ارشد جمعیت‌شناسی دانشگاه علامه طباطبائی، پژوهشگر و مدرس دانشگاه.

مقدمه

برای هر جامعه‌ای ارزشها و هنجارهای آن جامعه، مهم‌ترین هدف فعالیت‌های جمعی محسوب می‌شود؛ زیرا نظام ارزشهای اجتماعی، رابطهٔ انسان را با خودش و دیگران تعیین می‌کند. بین دین و برداشتهای ما از دین تفاوت وجود دارد و اگر چهرهٔ زیبا و پر عطفوت دین و ارزشهای دینی همراه با استدلال و بیان مطابق با عصر و نسل جدید تشریح شود، مطمئناً گرایش به دینداری در بین مردم افزایش خواهد یافت.

بنیهٔ دینی، روحیهٔ انقلابی و انگیزهٔ تکلیف‌گرایی به عنوان پدیده‌ای پویا، حساس و ارزشمند، طی دوران دفاع مقدس و به ویژه پس از آن، تحت تأثیر برخی عوامل درونی در سطوح مختلف اجتماعی، سازمانی و فردی در نوسان بود و متأسفانه گاهی این نوسان به شکل کاهش تجلی می‌نمود که این کاهش، موجب نگرانی شدید معمار انقلاب اسلامی، مقام معظم رهبری و سایر مسئولان و دلسوزان انقلاب و کشور بوده است.

حفظ و ارتقای روحیهٔ انقلابی و انگیزهٔ تکلیف‌گرایی به واسطهٔ ارزش ذاتی آن از یک سو و ارزش کاربردی آن از سوی دیگر، در بین بسیجیان که منبع ارزشمند نیرو و توان انقلاب اسلامی محسوب می‌شوند، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. لذا به منظور حفظ و ارتقای آن لازم است مطالعات مستمر و گسترده‌ای صورت گیرد تا از رهگذر آن، امکان اطلاع دقیق‌تر از وضع موجود و اخذ تصمیم در خصوص راهکارهای حفظ و تقویت آن فراهم شود.

اهمیت بررسی موضوع از چهار مورد ناشی می‌شود:

۱. از آنجا که طرح تعالی و تحوّل به دنبال تعمیق ارزشهای دینی و انقلابی در بسیجیان است، این نوشتار می‌تواند در راستای طرح یادشده باشد.
۲. با توجه به اینکه بسیجیان به عنوان قشری خاص، خود با عرضهٔ اطلاعات و انجام کنشهای مختلف بر دیگران تأثیر می‌گذارند، لذا برای تأثیرگذاری بیشتر لازم است بنیهٔ دینی، انقلابی و انگیزهٔ تکلیف‌گرایی آنها تقویت شود.
۳. از منظر بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران نیز شکست و پیروزی در پرتو ادای

تکلیف یا عدم آن تحقق می‌یابد. و به اعتقاد حضرت امام(ره) اگر ما به تکالیفی که خدای تبارک و تعالی برای ما تعیین کرده است عمل نکنیم، باکی از این نداریم که شکست بخوریم؛ چه از شرق و چه از غرب؛ چه داخلی، چه خارجی و اگر به تکلیف خودمان عمل نکنیم، شکست خورده هستیم، خودمان را شکست داده‌ایم.

۴. دشمنان اسلام و انقلاب از طریق تهاجم فرهنگی سعی در تضعیف اعتقادات مذهبی و انقلابی آحاد مردم و بسیجیان دارند. هر چند تا کنون توطئه‌های آنان با شکست مواجه شده، ولی بعد از گذشت سه دهه از پیروزی انقلاب اسلامی ضرورت دارد تا راهکارهای تقویت و افزایش این ارزشها بررسی شود.

سوابق مطالعات انجام شده

در پژوهش شریفی (۱۳۸۱) عوامل فردی مرتبط با روحیه بسیجی و مؤثر بر آن عبارتند از: سن، تأهل، شغل، سابقه جبهه، وضعیت اقتصادی، میزان ارتباط با مسجد، سلامت روانی، سلامت جسمانی، میزان منطقی بودن و ... نتایج بررسی رابطه عوامل تعیین کننده سازمانی و صنفی نیز نشان می‌دهد نوع عضویت در بسیج، سابقه عضویت در بسیج، نوع قشر، میزان ارتباط با پایگاه و... با روحیه بسیجی ارتباط دارند. این تحقیق نشان می‌دهد از بین عوامل اجتماعی، رابطه مثبتی بین عوامل خانوادگی (میزان حمایت)، حمایت رهبری و میزان رضایت از شأن بسیج در مردم با روحیه بسیجی وجود دارد.

در تحقیقی با عنوان «بررسی علل بی تفاوتی دانش آموزان نسبت به ارزشهای دینی» (سعیدی و کاشانی، ۱۳۸۵) با افزایش میزان پذیرش اعتبارات و ارزشهای مدیر، معلمان و مربیان مدرسه، بی تفاوتی دانش آموزان کاهش یافته است. متغیرهای درون خانوادگی نظیر میزان تحصیلات مادر و پدر، میزان پذیرش اعتقادات و ارزشهای پدر و مادر و برادر و خواهر، میزان تنبیه والدین به علت رفتار مخالف شئون اسلامی، روش والدین برای جلوگیری از رفتارهای مخالف شئون مذهبی، بی توجهی نسبت به نصیحتهای والدین و میزان کتمان کارها از والدین به علت فرار از سرزنش آنها با بی تفاوتی دانش آموزان، رابطه معنادار داشته است.

در تحقیق دیگری با عنوان «سنجش نگرش بسیجیان کشور نسبت به ارزشها و هنجارهای مذهبی» (حاجی مشهدی، ۱۳۸۱) نشان داده شده که میزان اعتقادات اسلامی در بین بسیجیان در حد بسیار بالایی قرار دارد، اما میزان تقید بسیجیان به احکام الهی و دستورات عملی اسلام و میزان پابندی آنها به فرهنگ اسلام در مقایسه با اعتقادات اسلام شدت چندانی ندارد. در نگرشهای بسیجیان به لحاظ جنس، نسبت به ارزشها و هنجارهای دینی تفاوتی قابل ملاحظه‌ای وجود ندارد. اما به لحاظ سن و تحصیلات این تفاوتها بسیار حائز اهمیت هستند؛ به طوری که با افزایش سن، نگرش بسیجیان به ارزشها و هنجارهای مذهبی افزایش می‌یابد. همچنین ارزشها و هنجارها در بین بسیجیان با افزایش تحصیلات، به سوی مثبت‌تر شدن میل داشته است. هر چه مدت عضویت در بسیج بیشتر بوده، نگرش به ارزشها و هنجارهای مذهبی مثبت‌تر شده است.

چارچوب نظری

بسیج یعنی آمادگی نیروهای مردمی داوطلب که با بهره‌گیری از امکانات و تجهیزات ملی، حرکت جمعی خودجوش و منطقی، نظامی، فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی را به طور سازمان‌یافته برای حفظ دستاوردهای انقلاب اسلامی به وجود می‌آورد. (خانی، ۱۳۸۲، ص ۲۷) که مهمترین وظایف آن بشرح زیر می‌باشد:

۱. دفاع از اسلام و امنیت کشور

یکی از مهم‌ترین وظایف بسیج، دفاع از اسلام، فداکاری و دفاع از کشور و همچنین امنیت است. حضرت امام خمینی (ره) در بیاناتی می‌فرمایند:

- شما جوانان تحصیل کرده در هر جا هستید وظایف خطیری دارید؛ وظیفه دفاع از اسلام که به عهده هر فرد مسلمان است؛ وظیفه دفاع از میهن و استقلال آن که از وظایف حتمیه اسلامی است.

- شما جوانهای برومند مسلح به آن مقداری که می‌توانید باید مرزها را حفظ کنید.

- دفاع از اسلام و کشور اسلامی، امری است که در مواقع خطر، تکلیف نوعی، الهی است و بر تمام قشرها و گروهها واجب است.

- قوای انتظامی ما، ارتش ما، ژاندارمری ما، سپاه پاسداران ما، اینها و همین طور بسیج ملی ما، بسیج اسلامی ما، اینها باید همیشه مراقب باشند، رفت و آمدهای مشکوک را در نظر داشته باشند و اگر دیدند اطلاع بدهند به مراکزی که باید اطلاع بدهند. (بسیج در اندیشه امام خمینی، بی تا، ص ۳۳)

حضرت علی(ع) در نامه معروف خود به مالک اشتر می فرمایند: سرباز، نگهبان دین و پاسدار شرف و حرمت قانون است. (نهج البلاغه، نامه ۵۳)

۲. آمادگی رزمی و دفاعی

یکی از وظایف و مأموریت‌های بسیج، آمادگی رزمی است تا در صورت نیاز از اسلام و کشور اسلامی دفاع کنند، به ویژه با توجه به اینکه قدرتهای بزرگ همیشه به عنوان تهدید مطرح هستند. حضرت امام(ره) در ضرورت تجهیز و فراگیری متون نظامی می فرمایند: قوای خودتان را مجهز کنید و یک تعلیمات نظامی خودتان پیدا کنید، به دوستانتان تعلیم دهید. مملکت نظامی باید همه اش نظامی باشد، تعلیمات نظامی داشته باشد. (بسیج در اندیشه امام خمینی، بی تا، ص ۶۱)

۳. کمک به مسلمانان و دفاع از آنها

یکی از وظایف بسیج، کمک به مسلمانان و دفاع از آنهاست. البته شکی نیست که بسیج در چارچوب نظام اسلامی و حکومت ولایی و فرماندهی معظم کل قوا، وظایف محوله را انجام می دهد، لکن یکی از وظایف عموم مسلمین به ویژه بسیج است. پیامبر(ص) می فرمایند: هر که فریاد تأثرانگیز کسی را بشنود که می گوید ای مسلمانها به فریادم برسید و به او کمک نشود، مسلمان نیست (وسائل الشیعه، ج ۲۰۱۶۹). همچنین می فرمایند: کسی که روز خود را آغاز کند و به امور مسلمانان اهتمام نوردد، مسلمان نیست. (کافی، ج ۲، ص ۱۶۳)

۴. امر به معروف و نهی از منکر

از جمله وظایف بسیار مهم بسیج، امر به معروف و نهی از منکر است. پیامبر (ص) می‌فرماید: کسی که امر به معروف و نهی از منکر کند، جانشین خداوند در زمین و جانشین رسول خدا و جانشین کتاب خداست (مجمع‌البیان، ج ۳، ص ۴۸۴). رهبر معظم انقلاب اسلامی طی سخنان مبسوط و هشداردهنده‌ای پیرامون امر به معروف و نهی از منکر می‌فرماید: قوام حکومت اسلامی به امر به معروف و نهی از منکر است. حاکمیت اخبار به این است که در جامعه، امر به معروف و نهی از منکر زنده باشد.

۵. دشمن‌شناسی

یکی از وظایف مهم بسیج، دشمن‌شناسی است. پیروزی در گرو شناختن دوستان و دشمنان است. اگر کسی دوستان را بشناسد، اما دشمنان را نشناسد، ضربه مهلکی خواهد خورد که جبران‌ناپذیر خواهد بود. در شرایط کنونی انقلاب، دشمنان با انواع حیل‌های خود قصد ضربه زدن به نظام اسلامی را دارند. لذا بسیجیان با هوشیاری کامل باید دوستان و دشمنان و شعارهای آنها را با شعور خود درک کنند. غفلت، آسودگی خاطر و خیرخواهی پسندیده نیست. امام علی (ع) می‌فرماید: آن که برابر دشمنان به خواب غفلت فرو رود، نیرنگها او را بیدار می‌کند. (غررالحکم، ح ۱۶۷۲)

۶. حاکمیت و حفظ ارزشهای دینی

اگر انگیزه دفاعی بسیج در پرتو هویت سیاسی تقویت شود و متقابلاً هویت دفاعی، ثبات هویت سیاسی و استقرار همه‌جانبه آن را موجب شود، قطعاً انسان در بستر حقیقی حرکت و زندگی قرار می‌گیرد و با رفتار و کردارش، ارزش‌زایی می‌کند. ولایت فقیه، مبارزه دائم با استکبار جهانی، جلوگیری از نفوذ تفکرات التقاطی و وابسته و منحرف، وحدت کلمه، دفاع از اصول نه شرقی و نه غربی، شهادت‌طلبی، حضور در صحنه‌های مختلف انقلاب و بالاخره خدمتگزاری به مردم و تعاون در سازندگی کشور، بخشی از ارزشهایی هستند که بسیج‌طلایه‌دار آنهاست.

سنجش دینداری در ایران از موضوعات پژوهشی قابل توجهی است که اهمیت آن را از کثرت تلاشهایی می توان دریافت که در سالهای اخیر برای ساخت و به کارگیری سنجه های دینداری مصروف شده است. این تلاشها از دل اقتضانات و ضرورت های قابل درکی بیرون آمده است که نمی توانست بدون پاسخ بماند. ضرورت این مطالعات به طور عام برخاسته از نفوذ و اعتباری است که هنوز دین برای انسان و اجتماع دارد. (شجاعی زند، ۱۳۸۴، ص ۳۴)

تعریف دینداری

تأملات متفکران در گذشته بیشتر معطوف به محتوای دین و سرگذشت تاریخی ادیان بوده است و کمتر به سراغ مباحثی چون دینداری و تغییرات آن که منوط به مطالعه در احوال فردی است رفته اند. تازه در ادوار اخیر است که با اهمیت یافتن «عینیت» در دانش و «فردیت» در جامعه و رشد جریانات عرفی، بررسی وضع دینی جامعه و تغییرات دینداری موضوعیت پیدا کرده و متفکران دین پژوه را به واکاوی و معرفی شاخصهایی برای آن مشغول ساخته است. تا نیمه قرن اخیر حتی توجه جامعه شناسان که اهتمام زایدالوصفی در آغاز به موضوع دین داشتند، به این بحث جلب نشد و نتوانست ذهن آنها را از نظر اندازهای کلان به موضوع دین، منصرف و به سوی دینداری معطوف سازد.

دینداری عبارت است از التزام فرد به دین مورد قبول خویش. این التزام در مجموعه ای از اعتقادات، احساسات و اعمال فردی و جمعی که حول خداوند (امر مقدس) و رابطه ایمانی با او دور می زند، سامان می پذیرد. (شایگان، ۱۳۸۶، ص ۱۲۵)

دینداری عبارت است از پذیرش تمام یا بخشی از عقاید، اخلاقیات و احکام دینی؛ به نحوی که شخص دیندار خود را ملزم به تبعیت و رعایت این مجموعه بداند. (حشمت یغمایی، ۱۳۸۰، ص ۱۹۰)

پس دینداری به بیانی کلی؛ یعنی داشتن «اهتمام دینی» به نحوی که نگرش، گرایش و کنشهای فرد را متأثر سازد. نوع و جهت تأثیر را ادیان تعیین می کنند. پس کشف و

شناسایی آن مستلزم مطالعات درون‌دینی است، اما عمق و شدت تأثیرگذاری و روند تغییرات آن مشخصاتی است که از طریق واری‌های بیرونی روان‌شناسان و جامعه‌شناسان به دست می‌آید و لاجرم در آن از روشهای تجربی - مقایسه‌ای استفاده می‌شود.

از نظر لغوی، دین معانی گوناگونی دارد که عبارتند از: عادت و شأن، حساب، جزاء، اطاعت و اسلام. از نظر اصطلاحی نیز دارای معانی بسیاری است. در این پژوهش منظور ما از دین، همان دین اسلام است. چنان که در قرآن کریم به صراحت در تعریف آن آمده است: «ان الدین عندالله الاسلام»؛ همانا دین در نزد خدا اسلام است.

حضرت علی(ع) در ذکر معنای اسلام می‌فرماید: «الاسلام هو التسليم، والتسليم هو اليقين، واليقين هو التصديق، والتصديق هو الاقرار، والاقرار هو الاداء والاداء هو العمل»؛ اسلام همان تسلیم در برابر خدا و تسلیم همان یقین داشتن و یقین همان اعتقاد راستین و باور راستین همان اقرار درست و اقرار درست همان انجام مسئولیتها و انجام مسئولیتها همان عمل کردن به احکام دین است. بنابر این، درمی‌یابیم که امام علی(ع) دین را اعتقاد به خداوند و احساس تعلق و تعبد در برابر او می‌داند.

در اکثر تحقیقات انجام‌شده در ایران برای سنجش دینداری، از الگوی گلاک و استارک استفاده شده؛ به نحوی که این الگو تقریباً بومی شده است. اکثر گویه‌های این ابعاد در تحقیقات علمی آزمون شده و مناسب سنجش میزان دینداری و بنیة دینی ایرانیان است. این الگو به مطالعه پنج بُعد دینداری می‌پردازد که عبارتند از: اعتقادی، مناسکی، تجربی، فکری و پیامدی.

- روحیه انقلابی

روحیه انقلابی - اسلامی پیشینه‌ای به قدمت تاریخ اسلام دارد؛ لیکن با مرور ادبیات انقلاب اسلامی می‌توان گفت ظهور روحیه انقلابی - اسلامی در ملت ایران و به ویژه بسیجیان، از برکات انقلاب اسلامی به رهبری حضرت امام خمینی(ره) به شمار می‌آید و رشد و تجلی منحصر به فرد آن در افرادی به نام بسیجی متأثر از فرهنگ و تفکر بسیجی و تجارب بی‌نظیر آنان در هشت سال جهاد و دفاع مقدس است.

برای بررسی مفهوم این اصطلاح، با وجود منابع متعدد، معتبرترین و قطعی‌ترین روش می‌تواند از یک سو مراجعه به دیدگاه‌های حضرت امام(ره) به عنوان مربی این روحیه در ملت ایران و از دیگر سو بهره‌گیری از بیانات و روشنگری‌های مقام معظم رهبری که پس از حضرت امام(ره) بیشترین توجه و توصیف را نسبت به این مفهوم عمیق ابراز داشته‌اند، باشد.

برای مرور دیدگاه‌های بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران در این خصوص می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

این تحوّل روحی که برای شما ملت حاصل شده است، حفظ کنید، استقامت کنید، نگه دارید این تحوّل انسانی که بالاتر از تحوّل‌های فعال خارجی است. این تحوّل که شما را برای رسیدن به آمال، مشتاق کرد خون بدهید، این تحوّل انسانی که شما برای برادرانتان حاضرید جان بدهید و حاضرید مال بدهید و حاضرید وقت صرف کنید، این تحوّل مهم بود. این تحوّل، بالاتر از اصل مبارزه بود. (۵۸/۳/۴)

ما از شکر خدا نباید غافل باشیم که یک همچو وضعی الان ما داریم، وقتی می‌رویم جبهه‌ها می‌بینیم که جبهه‌ها، جوانها آن طور مشغول فعالیت هستند، مشغول جانبازی هستند، وقتی می‌رویم در بیمارستانها، این بیماران آن طور، این علیل‌ها، اینها که در جنگ معلول شدند، اینهایی که زخمی شدند، آن طور روحیه‌ای اسلامی دارند. (۶۲/۱/۱)

من باید تشکر کنم از این جوانهایی که با طبقات مختلفی که الان از همه جای ایران مدتهاست که به طرف جبهه‌ها می‌روند، اینها متحوّل شده‌اند. اینها این دعایی که در روز عید می‌کنیم، در حق به یک مقدار زیادی مستجاب شده است. اینها وضع روحی‌شان یک وضع روحی دیگری است. غیر از آنی است که ما داریم. اینها به میدان جنگ می‌روند، به میدان قتل می‌روند، به آغوش مرگ می‌روند با روی گشاده، با آن قلب قوی. انسان وقتی هر یک از اینها را می‌بیند، می‌بیند که با ما فرق دارند، ما از خدا می‌خواهیم که ما را هم نظیر آنها متحوّل کند، ما از آنها باید تشکر کنیم، ما باید دعا کنیم به آنها، من دعا می‌کنم به آنها. وظیفه همه‌مان همان است که به این جوانهایمان، به این راهیان کربلا،

به این پاسدارها، به ارتش، همه قوای مسلحه، به بسیج ما به همه دعا کنیم، اینها دارند اسلام را حفظ می کنند. (۶۵/۱/۱)

در بررسی دیدگاههای مقام معظم رهبری برای توصیف روحیه انقلابی بسیجی نیز می توان به موارد ذیل اشاره کرد:

سعی کنید این روحیه بسیجی را برای کشور و انقلاب و اسلام حفظ کنید. (۶۹/۹/۷)

بسیج یک حقیقت منحصر به فردی در نظام جمهوری اسلامی است که حاکی از نهایت توانایی مکتب و تفکر عمیق و ماندگار اسلامی در این سرزمین است. بسیج؛ یعنی آن مجموعه‌ای از مردم که با ایمان عمیق توأم با عواطف و احساسات پاک و صادقانه خود حاضرند همه توانشان را در خدمت اهداف نظام و انقلاب و منافع ملت به کار برند. اگر ما بخواهیم از اول پیروزی انقلاب تاکنون در میان عوامل انسانی به دنبال مؤثرترین عامل بگردیم، عامل بسیج را پیدا می کنیم. معنا و مفهوم و حقیقت بسیج، جز این چیز دیگری نیست، یک انسان به خاطر بصیرت و روشن بینی خود- که با گذشت و فداکاری همراه است- آسایش و راحتی خود و کسب امتیازات شخصی را در درجه بعدی قرار می دهد، اما منافع ملت و کشور و سربلندی مردم و پیشرفت مردم و انقلاب و آبرومندی نظام را بزرگ ترین هدف خود می کند. این چیز بسیار بزرگ و با اهمیتی است.

در جنگ نیز همین روحیه بسیجی بود که توانست برای کشور، افتخار به بار آورد. هر جا این روحیه بسیجی وارد شد، گره‌ها را باز کرد. در جنگ هر گاه در سازمانهای موظف نظامی، یک فرمانده یا یک نظامی، با روحیه بسیجی حضور داشت، همه چیز رنگ دیگری به خود می گرفت، فداکاری برجسته تر و پیشرفت و امید و نگاه به آینده روشن تر می شد. هر جا که این روحیه باشد و هر ملتی که مردمانی با چنین روحیه‌ای داشته باشند، بدون تردید آن ملت موفقیت‌های بزرگی به دست خواهد آورد. (۸۰/۲/۱۶)

همان گونه که ملاحظه شد، از دیدگاه بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران، حضرت امام خمینی (ره) و بنا بر نظر مقام عظمای ولایت، روحیه (انقلابی- اسلامی) بسیجی فراتر از یک حالت عاطفی گذرا و سطحی، در برگیرنده یک تحوّل نفسانی و انسانی و معرف

ویژگی‌های عمیق، بی‌نظیر، پایدار و تعیین‌کننده‌ای است که در بسیجی و گروه بسیجیان؛ یعنی افرادی که در معرض فرهنگ و تفکر بسیجی قرار می‌گیرند، تجلی‌نموده و آنان را متمایز و الهی می‌سازد.

شاخصه‌های روحیه و تفکر بسیجی

چنانچه وجه اشتراک بسیجیان واجد روحیه اسلامی - انقلابی و مسلمانان صدر اسلام را ایمان به خداوند تلقی کنیم، می‌توان موارد ذیل را در ارتباط با شاخصه‌ها برشمرد:

در قرآن کریم آیات بسیاری را می‌توان در وصف ویژگی‌های معرف و شاخص مؤمنان پیدا کرد که سوره مؤمنون یکی از آن موارد است. در آیات اول تا نهم این سوره مبارک ویژگی‌های ذیل در وصف مؤمنان ارائه شده است: در نماز خاشع و متواضعند، از سخن لغو و بیهوده اعراض و احتراز دارند، زکات مال خود را به فقرا می‌پردازند، اندامشان را از گناه باز می‌دارند، به امانتها و پیمانها وفادارند و حافظ نمازشان هستند.

همچنین در سوره فرقان، آیات ۶۳ به بعد می‌توان شاخصهای ذیل را برای بندگان خاص خدا ملاحظه کرد:

به نرمی روی زمین گام برمی‌دارند. در مواجهه با نادانان ملایمند. شب را به سجده و قیام برای نماز، صبح می‌کنند. در دعا و تقاضای دوری از عذاب جهنم، نگران هستند. به هنگام انفاق نه اسراف می‌کنند و نه بخل می‌ورزند و معتدلند و کسی را شریک خدا نمی‌سازند.

در آیه ۹ سوره حشر، توصیف قابل توجهی از شاخصهای مؤمنان ذکر شده است که می‌فرماید:

و نیز کسانی که قبل از مهاجران در مدینه جای گرفته و ایمان آورده‌اند، هر کس را که به سوی آنان کوچ کرده دوست دارند و نسبت به آنچه به ایشان داده شده، در دل‌هایشان حسدی نمی‌یابد. هر چند در خودشان احتیاجی باشد، آنها را بر خودشان مقدم می‌دارند و هر کس از خست نفس خود مصون ماند، ایشانند که رستگارانند.

در آیه ۱۶ سوره تغابن نیز به ویژگی مذکور اشاره شده است: پس تا می‌توانید از خدا پروا بدارید و بشنوید و فرمان ببرید و مالی برای خودتان در راه خدا انفاق کنید و کسانی که از خست نفس خویش مصون مانند، آنان رستگارانند.

در ادبیات اسلام و فرهنگ اسلام ناب محمدی(ص)، حادثه عاشورا همواره انسان‌ساز و عبرت‌آموز توصیف می‌شود. در این حادثه می‌توان خالص‌ترین و کامل‌ترین جلوه‌های انسانهای متحول شده و الهی را مشاهده کرد. ویژگی‌های سالار شهیدان، امام حسین(ع) و اصحاب باوفای ایشان مصداق کامل و بی‌نظیر روحیه اسلامی و انقلابی است که به شکل ایثار و فداکاری، صبر و تحمل، اخلاص و شجاعت به بهترین صورت از سوی قهرمانان این حادثه منحصر به فرد تاریخ بشریت به نمایش گذاشته شد.

شهید مطهری(۱۳۷۵) در وصف روحیه اصحاب امام حسین(ع) - الگوی بسیجیان - چنین می‌نویسد:

عشق و ایثار و مرگ اختیاری و شجاعت بدنی و قدرت قلب و شجاعت روحی (شجاعت)، ایمان کامل به خداوند و پیغمبر اسلام(ص)، صبر و تحمل عجیب، رضا و تسلیم (خلوص)، حفظ تعادل هیجانی، کرم و بزرگواری و گذشت، فداکاری و فدا شدن و ایثار.

هنر حضرت امام خمینی(ره) پرورش انسانهایی با روحیه عاشورایی در دنیای معاصر بود. شاخصهای مدنظر آن بزرگوار برای چنین روحیه‌ای را می‌توان در بخشی از فرمایشات ایشان به شرح ذیل دریافت:

حقیقتاً اگر بخواهیم مصداق کاملی از ایثار، خلوص و فداکاری و عشق به ذات مقدس حق و اسلام را ارائه دهیم چه کس سزاوارتر از بسیج و بسیجیان خواهد بود. (۱۳۶۷/۹/۲)

این تحوّل که شما را برای رسیدن به آنان مشتاق کرد خون بدهید، این تحوّل انسانی که شما برای برادرانتان حاضرید مال بدهید و حاضرید وقت صرف کنید، این تحوّل مهم بود. (۶۸/۳/۴)

آن بزرگوار در بخشهایی از پیام مورخ ۶۲/۱۱/۲۲ مصادیق و شاخصهای روحیه بسیجیان را مطرح فرموده‌اند که در ذیل به آن اشاره می‌شود:

مجاهدین فداکار اسلام که با مجاهدت و جانبازی در راه هدف و حفظ آرمانهای اسلامی پیروزی‌های عظیم در تمام جبهه‌های افتخار و سرافرازی جمهوری اسلامی و اولیای خدا شدند... آن بُعد الهی عرفانی و آن جلوه‌های معنوی ربّانی که جانها را به سوی خود پرواز می‌دهد و آن قلبهای ذوب شده در تجلیات الهی را، با چه قلم و هنر و بیانی می‌توان ترسیم کرد.

مقام معظم رهبری نیز در بیاناتشان، شاخصهایی را برای روحیه بسیجی برشمرده‌اند که از آن جمله می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

بسیجی، معتقد به خدا و خاضع و خاشع در مقابل پروردگار عالمیان است. در دل، مشتاق صلاح و می‌خواهد صالح و پاک باشد و از رذایل اخلاقی دور بماند. می‌خواهد رو به روز انس خود را با خدا بیشتر کند و بنده او باشد و بر طبق زمان او زندگی کند. بسیجی این راه را راه سعادت می‌داند... بسیجی شهادت را در شهوات زودگذر زندگی و پوشیدن لباس الوان و رنگارنگ و قرار گرفتن در معرض دید این و آن به خاطر ارضای یک ساعته نمی‌داند. بسیجی با چیزهای کوچک و حقیر ارضا نمی‌شود و روح او با معارف الهی ارضا می‌گردد... فرهنگ بسیج؛ فرهنگ معنویت، شجاعت، غیرت و استقلال و اسیر خواستهای حقیر نشدن است. خواستهای زندگی، برای همه مهم است، اما آنچه که مهم‌تر است آرمانها، ارزشها و هدفهاست. (آذر ۷۴)

روحیه سلحشوری، روحیه مقاومت، روحیه ایستادگی در مقابل دشمن، روحیه نفرت از دشمن، روحیه بی‌اعتمادی به دشمن، روحیه آمادگی برای دفاع... این روحیات عالی است که یک کشور را عزیز می‌کند - استقلال یک کشور را حفظ می‌کند، استعدادهای یک کشور را به ظهور می‌رساند - این روحیات را جوانان در خودتان حفظ کنید. (۸۰/۱/۹)

بسیج؛ یعنی حضور آگاهانه و فداکارانه یک انسان در مواجهه با دشمنان انقلاب و نظام و اسلام و کشور و ملت. (۸۰/۱۰/۲۶)

بسیج؛ یعنی حضور در میدانهایی که نظام اسلامی، وظیفه انسانی و الهی و نیازهای کشور، حضور او را در آن میدان لازم می‌داند و او را به آنها فرا می‌خواند. بسیجی هر یک آحاد ملت است که در آن هر جایی که به حضور او نیاز هست، آماده باشد. (۸۰/۸/۲۱) راج نارایان (۱۹۹۰) عوامل تعیین‌کننده روحیه و انگیزه را به سه دسته اصلی عوامل معیشتی، اجتماعی و روانی دسته‌بندی کرده است. طبق این دسته‌بندی، عوامل معیشتی شامل شرایط کار، دستمزد، تأمین پاداش، مساعده و غیره می‌شود. بر همین اساس عوامل اجتماعی، احساس تعلق به یک واحد یا تشکیلات، ارتباط و دوستی میان اعضای گروه و غیره را در بر می‌گیرد و عوامل روانی در این طبقه‌بندی، مشوقهای روانی و غیر مادی برای عملکرد افراد را شامل می‌شود.

مونسن (۱۹۲۱) بنیانگذار شاخه روحیه در ارتش آمریکا، برای عوامل تأثیرگذار بر روحیه سربازان حوزه وسیعی را در نظر گرفت و بر اساس آن ادعا کرد هر عاملی که به نوعی وارد محیط سرباز شود و ذهن او را به خود مشغول سازد، بر روحیه‌اش تأثیر می‌گذارد. وی عوامل تبیین‌کننده روحیه را به سه دسته عوامل فردی، واحدی و نهادی تقسیم‌بندی کرده است.

طبق طبقه‌بندی رایج در علوم رفتاری می‌توان کنشهای انسان را به سه سطح فردی، سازمانی و اجتماعی تقسیم‌بندی کرد. در بررسی دیدگاههای نظری مطرح در ادبیات بنیة دینی و روحیه اسلامی و انقلابی و طبقه‌بندی انجام شده از عوامل مرتبط، می‌توان عوامل مؤثر بر بنیة دینی، روحیه انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی بسیجیان را طبق شکل زیر طبقه‌بندی کرد:

الف) عوامل فردی و شخصی، شامل آن دسته از عوامل شخصی یا شخصیتی است که به عنوان ویژگی‌های جدایی‌ناپذیر با فرد همراه بوده، از درون به عملکرد و کنش فرد تأثیر می‌گذارد.

ب) انتقال باورهای مذهبی اساساً توسط خانواده صورت می‌گیرد. اماکن مذهبی نیز نقش ثانوی خود را در این انتقال ایفا می‌کنند. در مطالعاتی که در مورد رابطه میان مذهبی بودن پدر و مادر و مذهبی شدن فرزندان صورت گرفته، این نتیجه به دست آمد که والدین در مذهبی شدن فرزندان نقش اساسی دارند (لطف‌آبادی، ۱۳۸۱، ص ۱۷۷). همچنین اگر والدین در مراسم دینی و بحث و گفتگوهای دینی و مذهبی حضور داشته باشند، تأثیر مهمی در تقویت بنیة دینی آنها به جا می‌گذارد. بر اساس ادبیات موضوع، در طبقه عوامل خانوادگی می‌توان میزان همسویی و همراهی خانواده و نزدیکان فرد نسبت به فعالیت در بسیج را جای داد.

ج) در طبقه برنامه‌ها و فعالیتهای بسیج نیز می‌توان از مواردی چون: نوع عضویت، میزان سابقه عضویت، ماهیت فعالیت (فرهنگی، دانش‌آموزی، دانشجویی و...)، ارتباط با پایگاه، میزان فراخوانی‌ها، آموزشها (فنی - عقیدتی و سیاسی و...)، رضایت از شأن و منزلت و... نام برد.

در این پژوهش از روش پیمایشی و از ابزار پرسشنامه بهره گرفته شده است. جامعه آماری، تمام بسیجیان کشور و همه فرماندهان، مسئولان و برنامه‌ریزان بسیج است. حجم نمونه ۳۶۵۵ نفر بوده که این تعداد به شیوه نمونه‌گیری چند مرحله‌ای انتخاب و مورد بررسی قرار گرفته‌اند. همچنین برای سنجش، از دو نوع اعتبار محتوا و اعتبار سازه و برای محاسبه پایایی، از آزمون آلفای کرونباخ استفاده شده است. نتایج نیز با استفاده از نرم‌افزار آماری SPSS در دو سطح توصیفی و تحلیلی استخراج شده است.

یافته‌های تحقیق

الف) تأثیر عوامل فردی و شخصی در افزایش بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی بسیجیان

همان‌طور که در ادبیات تحقیق اشاره شد، عوامل فردی و شخصی مؤثر بر تقویت بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی بسیجیان عبارتند از: ویژگی‌های جمعیتی (جنسیت، سن، تحصیلات، شغل، وضع تأهل و...)، سلامت جسمانی و روانی، میزان مقابله منطقی، نگرش به حکومت و مسئولان آن و نیز نگرش و علاقه‌مندی به رهبری.

نتایج نشان می‌دهد بنیه دینی وابسته به جنس نیست و در دو جنس مؤنث و مذکر در سطح بالایی قرار دارد. ولی روحیه انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی تا حدی متأثر از جنسیت پاسخگویان است و بایستی برای جذب شدن زنان، در زمینه نیازهای شخصیتی و گرایشهای متفاوت زنان و مردان انگیزه‌های قوی‌تری ایجاد کرد. ولی نتایج پژوهش شریفی (۱۳۸۱) نشان می‌دهد که افراد، فارغ از جنس، از روحیه انقلابی و اسلامی بالایی برخوردارند.

با وجود آنکه بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی به طور کلی در افراد مورد بررسی در سطح بالا و نسبتاً خوبی قرار دارد، لیکن با بررسی دقیق‌تر نتایج به تفکیک ویژگی‌های جمعیتی، می‌توان برخی تفاوتها را در افراد مورد نظر ملاحظه کرد که یکی از آنها تقویم سنی بسیجیان مورد مطالعه است. بر این اساس، نتایج تحلیل آماری موجود بیانگر وجود تفاوت‌های معناداری بین گروه‌های سنی مورد بررسی و طبق این یافته‌ها با افزایش میزان سن، بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی در بسیجیان بیشتر دیده می‌شود؛ به طوری که از بین سه گروه سنی مورد مطالعه، بزرگسالان بیش از جوانان و میانسالان دارای بنیه دینی، روحیه انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی می‌باشند. در تبیین چنین یافته‌ای باید به این نکته اساسی توجه داشت که بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی پدیده‌ای فارغ از سن و سال بسیجیان نیست و می‌توان خط برش سنی برای گرایش ارادی به این حالت را پس از نوجوانی و تا سن امکان تفکر انتزاعی و قدرت درک مفاهیم

نظری مانند حقیقت، ارزشهای معنوی و... محسوب کرد. اما پس از این سن، آنچه بیشتر از رشد سنی بر درجه و تقویت بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف گرایی بسیجیان می افزاید رشد سنی نیست، بلکه رشد معنوی و شناختی است. به عبارت دیگر؛ پس از این سن با افزایش شناخت، آگاهی‌ها و درک افراد، بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف گرایی تقویت می شود. طبق یافته‌های شریفی (۱۳۸۱) نیز میزان روحیه انقلابی و اسلامی به تناسب میزان سن در گروههای مورد بررسی متفاوت است و به عبارتی؛ با افزایش سن، میزان بیشتری از روحیه انقلابی و اسلامی ملاحظه می شود. برای تبیین تفاوت‌های معنادار موجود در نتایج بررسی تفاوت‌های سنی می توان موضوع را از بُعد دیگری مورد توجه قرار داد و آن تفاوت‌های انگیزشی افراد مورد بررسی است که بیشتر از آنکه مرتبط با سن افراد باشد، می تواند با نوع عضویت آنها و انگیزه‌های آنان برای پیوستن به بسیج در ارتباط باشد. به عبارت دیگر؛ این تفاوت‌ها را می توان با توجه به افراد گروه سنی پایین تر؛ یعنی دانش آموزان مورد توجه قرار داد که به تناسب شرایط فعلی بسیج در صد قابل توجهی از افراد با عضویت عادی قرار دارند که احتمالاً از نظر انگیزشی با افراد فعال و ویژه تفاوت‌هایی دارند و با وجود این تفاوت‌هاست که می توان نتایج موجود را تبیین کرد.

مقایسه بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف گرایی در افراد متأهل و مجرد نشانگر آن است که افراد متأهل در مقایسه با افراد مجرد، از بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف گرایی بیشتری برخوردارند. وجود چنین یافته‌ای در ارتباط با نتایج مربوط به سن نوع عضویت در بسیج معنای بهتری پیدا می کند؛ زیرا به نظر می رسد متأهلان از همان ویژگی‌هایی برخوردارند که افراد میانسال و بزرگسال در مقایسه با جوانان از آن برخوردارند و همان استدلال‌هایی که در مورد بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف گرایی آنها شد، در مورد بسیجیان متأهل نیز کاربرد دارد.

وجود بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف گرایی در گروه شغلی کارمندان و قشر بسیج ادارات نسبت به سایر اقشار، از دیگر یافته‌های این تحقیق است که تبیین آن از دو جنبه قابل بحث است:

۱. می‌توان با دیدی مثبت این تفاوت را از جمله برتری‌های بسیجیان کارمند تلقی کرد.

۲. مطابق تحقیق شریفی (۱۳۸۱) نیز بین روحیه انقلابی و اسلامی و نوع شغل افراد، رابطه معنی‌داری وجود دارد؛ به طوری که بالاترین میانگین این روحیه مربوط به کارمندان است و بیشترین تفاوت موجود، میان آنها و افراد شاغل در مشاغل آزاد ملاحظه می‌شود. تفاوت‌های موجود میان گروه‌های تحصیلی در زمینه بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی بسیجیان و تأکید بر وجود این شاخصها در گروه تحصیلی دانشگاهی، از زوایای مختلفی قابل بررسی است و یکی از نکات مطرح در این زمینه، تأثیر احتمالی تحصیلات در سطح دانشگاهی به واسطه افزایش شناخت و آگاهی افراد در گرایش به دینداری، روحیه انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی است.

برخورداری از سلامت روانی می‌تواند بر بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی اثر مثبت بگذارد. وجود این یافته می‌تواند تأییدی بر ارتباط تن و روان و تأثیر کنش متقابل آنها بر عملکرد افراد تلقی شود. علاوه بر وجود رابطه معنی‌دار وضعیت جسمانی افراد با بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی، نتایج این پژوهش در زمینه اختلال در سلامت روان نیز بر وجود رابطه این ویژگی با میزان بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی دلالت دارد و نشان می‌دهد که بر اساس یک رابطه منفی، هر چقدر میزان اختلال در سلامت روانی افزایش می‌یابد، بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی کاهش می‌یابد و بر عکس. این امر می‌تواند نشانگر یکی از ویژگی‌های بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی بسیجیان باشد که از یک سو برای تجربه بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی بالاتر در بسیجیان، ضروری است که سطح مطلوبی از سلامت و بهداشت روان در افراد تجربه شود و از سوی دیگر دستیابی به بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی بالاتر در بسیجیان می‌تواند منجر به دستیابی به سطوح بالاتری از سلامت روانی شود. بنابر این، یافته‌ها حکایت از قرابت خاص سلامت روانی بسیجیان و بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی آنها دارد. شریفی (۱۳۸۱) نیز در تحقیق خود نشان داده است

که بین روحیه انقلابی و اسلامی با وضعیت سلامت افراد مورد بررسی رابطه معنی‌داری وجود دارد؛ به طوری که افراد سالم‌تر، از روحیه انقلابی و اسلامی بیشتری برخوردارند. همچنین هر چه اختلال در سلامت کمتر باشد، این روحیه بالاتر است و بر عکس.

«بسیجیان دارای بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی بالاتر، از نمرات بالاتری در زمینه مقابله منطقی برخوردارند». این یافته، هم می‌تواند نشانگر آن باشد که افراد بسیجی با منطق و روشن‌بینی به بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی گرایش پیدا کرده‌اند و هم می‌تواند مؤید این واقعیت باشد که افراد دارای بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی بالاتر به دور از هیجانانگیز و کناره‌گیری‌ها با منطق و قدرت حل مسئله به ادای تکلیف می‌پردازند.

«هر چه نگرش افراد نسبت به حکومت اسلامی و مسئولان آن مثبت‌تر باشد، بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی در آنها بیشتر مشاهده می‌شود». این امر تا حدی نشانگر سطح کنش بسیجی در میان سطوح فردی، اجتماعی و خانوادگی است. نتایج تحقیق شریفی (۱۳۸۱) حکایت از این دارد که رابطه معنی‌دار نسبتاً قوی بین نگرش به حکومت و مسئولان آن با روحیه انقلابی و اسلامی وجود دارد. به عبارت مناسب‌تر؛ به میزان افزایش نگرش مثبت افراد مورد بررسی نسبت به حکومت اسلامی، روحیه انقلابی و اسلامی نیز افزایش می‌یابد و برعکس.

«رابطه بین میزان علاقه‌مندی به رهبری و بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی در بسیجیان معنی‌دار است؛ به طوری که به میزان افزایش این علاقه، بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی نیز در بسیجیان افزایش می‌یابد». بر اساس یافته‌های شریفی (۱۳۸۱) نیز روحیه انقلابی و اسلامی در افرادی که علاقه‌مندی بیشتری به رهبری دارند، بالاتر است.

ب) تأثیر برنامه و فعالیتهای بسیج در افزایش بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی بسیجیان

مطابق ادبیات نظری تحقیق، در گروه‌های فعالیتها و برنامه‌های بسیج تأثیر موارد ذیل بر تقویت بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی بسیجیان مورد مطالعه قرار گرفته است: ۱. نوع

عضویت در بسیج؛ ۲. سابقه عضویت در بسیج؛ ۳. قشر محل فعالیت؛ ۴. میزان ارتباط با پایگاه و مسجد محله؛ ۵. میزان شرکت در فراخوانی‌ها؛ ۶. میزان و نوع آموزشها؛ ۷. مسئولیت در بسیج.

بررسی متغیر نوع عضویت در بسیج در ارتباط با بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی بسیجیان حاکی از وجود رابطه معنی‌دار بین این مقولات است؛ به طوری که اعضای فعال و ویژه از بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی بالاتری نسبت به اعضای عادی برخوردارند. این امر منطقی و مورد انتظار بود؛ زیرا به طور طبیعی و منطقی انتظار می‌رود اعضای فعال و ویژه بسیج از سطح بالاتر بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی برخوردار باشند. الیاسی (۱۳۸۱) نیز طی تحقیقی ملی نشان داده است که جوانانی که از فعالیتهای فرهنگی بسیج بیشتر استفاده کرده و عضو فعال بسیج بوده‌اند، به شدت پایبند ارزشها و هنجارهای دینی هستند. همچنین طبق نتایج تحقیق شریفی (۱۳۸۱) بین نوع عضویت افراد در بسیج با روحیه انقلابی و اسلامی آنان رابطه معنی‌داری وجود دارد؛ به طوری که روحیه انقلابی و اسلامی در بسیجیان فعال تا حد قابل توجهی بالاتر از بسیجیان عادی است.

یافته‌ها نشانگر ارتباط سابقه عضویت در بسیج و بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی بسیجیان می‌باشند که این ارتباط نیز تا حدودی می‌تواند طبیعی محسوب شود؛ زیرا میزان سابقه عضویت به معنای تماس و آشنایی بیشتر با فرهنگ و روحیه دینی، انقلابی و اسلامی به شمار می‌آید و چنین سابقه‌ای منجر به تأثیرپذیری بیشتر از محیط فرهنگی بسیج می‌شود. البته این نکته نیز حائز اهمیت است که سابقه بیشتر در یک نهاد، گروه یا سازمان، لزوماً به معنای تأثیرپذیری مثبت از آن سازمان نیست. چه بسا افراد پس از مدتی تجربه بی‌ارتباط با یک گروه و سازمان، یک احساس عدم تأمین نیازها و دلزدگی را تجربه می‌کنند و به دنبال آرمانها و خواسته‌های خود در سازمان دیگر، سازمان یا گروه قبلی را ترک می‌کنند. لذا وجود نتایج حاضر، بیانگر جذابیت و قدرت اقناع‌کنندگی سازمان و نهاد بسیج است که با حضور بیشتر افراد، بنیه دینی، انقلابی و

انگیزه تکلیف‌گرایی بسیجیان در آنها نیز تقویت می‌شود. طبق یافته‌های شریفی (۱۳۸۱) با افزایش میزان سابقه عضویت افراد در سازمان بسیج، میزان روحیه انقلابی و اسلامی و شاخصهای سه گانه آن شامل شجاعت، اخلاص و فداکاری، در آنان بیشتر ملاحظه می‌شود.

دو قشر ادارات و کارمندی به مراتب بیشتر از سایر گروهها از بنیة دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی برخوردار بوده‌اند و کمترین میزان مربوط به قشر دانش‌آموزی است. بر اساس یافته‌های شریفی (۱۳۸۱) نیز روحیه انقلابی و اسلامی در قشر دانش‌آموزی نسبت به سایر اقشار پایین‌تر گزارش شده است، ولی اعضای قشر دانشجویی و طلاب در شاخصهای شجاعت و اخلاص از سایر اقشار روحیه بالاتری دارند.

برای تبیین یافته‌های پژوهش حاضر مبنی بر وجود رابطه بین میزان ارتباط با پایگاه بسیج و مسجد محله با بنیة دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی نیز باید به همان مباحث قبلی مراجعه کرد؛ زیرا قبلاً اشاره شد که هر چه افراد با محیط بسیج و اماکن مذهبی مانند مسجد ارتباط بیشتری داشته باشند، بیشتر در معرض روحیه انقلابی-اسلامی و انگیزه تکلیف‌گرایی قرار می‌گیرند؛ لذا بنیة دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی در آنها تقویت می‌شود. طبق یافته‌های شریفی (۱۳۸۱) نیز بالاترین زمینه روحیه انقلابی و اسلامی مربوط به کسانی است که روزانه با پایگاههای بسیج و مساجد رابطه دارند. چنین رابطه‌ای در زمینه همه شاخصهای شجاعت، اخلاص و فداکاری به خوبی ملاحظه شد.

نتایج به دست آمده در زمینه میزان ارتباط شرکت در فراخوانی‌ها با بنیة دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی بسیجیان نیز نشانگر وجود رابطه بین این شاخصهاست؛ زیرا طبق نتایج، هر چه افراد در فراخوانی‌ها بیشتر شرکت داشته باشند، بنیة دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی در آنها تقویت می‌شود و این امر نشان می‌دهد فراخوانی‌های موجود در بسیج توانسته است با اثربخشی بالا منجر به افزایش بنیة دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی در بسیجیان گردد. طبق پژوهش شریفی (۱۳۸۱) نیز روحیه انقلابی و اسلامی در افرادی که در فراخوانی‌های بیشتری شرکت کرده‌اند، بیشتر از سایرین، به ویژه کسانی است که در هیچ فراخوانی سازمان بسیج شرکت نداشته‌اند.

بین آموزشهای گذرانده شده توسط بسیجیان و بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی آنها، رابطه معنی‌داری وجود دارد. بر این اساس می‌توان گفت که آموزشهای عقیدتی-سیاسی باعث تقویت بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی بسیجیان شده است. همچنین بین آموزشهای فنی-حرفه‌ای، دفاعی و نظامی و بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی نیز همین رابطه برقرار است. طبق نتایج تحقیق شریفی (۱۳۸۱) نیز میانگین نمرات افرادی که این آموزشها را گذرانیده‌اند در روحیه کل و شاخصهای اخلاص و شجاعت در حد چشمگیری بالاتر است. یافته‌های مربوط به رابطه نوع مسئولیت پاسخگویان و بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی آنها نشان از وجود رابطه معنی‌دار این متغیرهاست. به این معنی که فرماندهان و مسئولان از بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی بالاتری نسبت به اعضای بسیج برخوردارند.

ج) نقش عوامل اجتماعی در افزایش بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی

در زمینه عوامل اجتماعی، چهار متغیر خانواده، حمایت‌های رهبری، عملکرد منفی احزاب و شأن اجتماعی بسیجیان مورد بررسی قرار گرفته و تأثیر آنها بر متغیرهای وابسته سنجیده شده است.

بررسی نقش عامل خانواده و حمایت‌های این نهاد از بسیجیان در تقویت بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی، نشان می‌دهد که هر چه بسیجیان از حمایت خانوادگی بیشتری برخوردار باشند، به همان اندازه بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی در آنها افزایش می‌یابد. این یافته به خوبی نقش تعیین‌کننده خانواده را در سوگیری‌های اعضای خانواده مشخص می‌کند و نشان می‌دهد در شرایط عمومی میزان حمایت خانواده از فعالیتها و گرایشهای اعضا نقش مؤثری در استمرار این فعالیتها و گرایشها دارد. بر اساس نتایج حاصل از تحقیق شریفی (۱۳۸۱) نیز هر چه حمایت خانوادگی بیشتری از فعالیت افراد در بسیج وجود داشته باشد، روحیه انقلابی و اسلامی در افراد بیشتر به چشم می‌خورد و به همین میزان نمرات شاخصهای شجاعت، اخلاص و فداکاری در آنها بیشتر مشاهده می‌شود.

عامل حمایت‌های رهبری در تقویت بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی نقش مؤثری دارد؛ به طوری که هر چقدر بسیجیان نگرش مثبت‌تری در تأیید این حمایت ابراز می‌کنند، بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی آنها نیز تقویت می‌شود. این یافته به خوبی نقش تعیین‌کننده رهبری را بر تقویت بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی بسیجیان نشان می‌دهد. در تحقیق شریفی (۱۳۸۱) نیز ارتباط بسیار قوی بین روحیه انقلابی و اسلامی و حمایت رهبری نظام دیده شده است.

هر چقدر بسیجیان از عملکرد منفی و نامطلوب احزاب ابراز نارضایتی بیشتری کنند، بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی آنها نیز کاهش خواهد یافت. این یافته متناسب با مباحث مطرح در سالهای اخیر به خوبی نشان می‌دهد عملکرد نامطلوب احزاب تا چه حد اثر تخریبی بر بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی داشته است. همچنان که شریفی نیز در تحقیق انجام شده در سال ۱۳۸۱ نشان داده، به میزان عدم رضایت بسیجیان در مورد عملکرد احزاب، روحیه بسیجی در آنان پایین‌تر است و این حالت منفی در هر یک از شاخصهای این روحیه مشاهده می‌شود.

بین شأن اجتماعی بسیجیان و بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی آنها رابطه معنی‌داری وجود دارد؛ به این معنی که هر چقدر بسیجیان شأن اجتماعی بیشتری را احساس کنند، بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی آنها تقویت خواهد شد. این یافته طبق مباحث نظری نیز مورد تأیید است. طبق مباحث روان‌شناسی اجتماعی رفتارها، گرایشها و اعتقادات افراد به طور کلی تحت تأثیر میزان تشویق و حمایت اجتماعی قرار دارد و نفوذ اجتماعی، عامل تعدیل‌کننده رفتار آحاد اجتماع تلقی می‌شود. مطابق یافته‌های تحقیق انجام شده در سال ۱۳۸۱ (شریفی) نیز به میزان رضایت بسیجیان از شأن و منزلت خود در اجتماع، روحیه انقلابی و اسلامی در آنان تقویت می‌شود.

نتیجه‌گیری

جمع‌بندی بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی بسیجیان در این پژوهش نشان می‌دهد که:

۱. میانگین کلی بنیه دینی بسیجیان حدود ۸۳٪ می‌باشد. میانگین دو بُعد تجربی و پیامدی از ابعاد دینداری بسیجیان دارای بیشترین میزان و بُعد مناسکی حائز کمترین میانگین است.

۲. روحیه انقلابی و اسلامی در بسیجیان مورد مطالعه حدود ۸۰٪ است. طبق نتایج این پژوهش و در پی بررسی‌های نظری و تحلیلهای آماری ملاحظه شد که از میان شاخصهای سه گانه معرفی شده برای روحیه انقلابی، شاخص ایثار و فداکاری نسبت به دو شاخص دیگر از اهمیت بیشتر و محوری برخوردار است؛ زیرا اولین و بارزترین مشخصه بسیجی واقعی، ایثار و از خود گذشتگی او در جهت اسلام و نظام اسلامی است و اگر از این مشخصه صرف نظر شود، دیگر نمی‌توان فرد را بسیجی نامید هر چند که او زاهد، جسور و شجاع باشد. شریفی (۱۳۸۱) نیز در پژوهشی نشان داده که با وجود اظهار نظرهای مثبت و منفی از سوی منابع خودی و غیر خودی در باب روحیه انقلابی و اسلامی، خوشبختانه این روحیه در بین آنان در سطح مطلوب و امیدوار کننده‌ای وجود دارد و نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که این روحیه، فارغ از متغیرهای مورد بررسی، به طور کلی از میانگین نسبتاً خوبی برخوردار است.

۳. میانگین انگیزه تکلیف‌گرایی بسیجیان حدود ۷۷٪ بوده که در حد بالایی قرار دارد.

در یک جمع‌بندی کلی می‌توان گفت راهکارهای تقویت بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی بسیجیان به صورت فهرست‌وار عبارتند از:

۱. تقویت شأن و منزلت بسیجیان؛
۲. ترویج ارزشهای مربوط به خانواده و توجه به خانواده‌های بسیجیان و حمایت مادی و معنوی از آنها؛
۳. برگزاری آموزشهای عقیدتی-سیاسی و توجه به کمیّت و کیفیت این آموزشها؛
۴. مشارکت دادن بیشتر بسیجیان در فراخوانی‌ها؛

۵. برنامه‌ریزی و تلاش برای ارتباط مستمر و پایدار بسیجیان با پایگاه و مسجد محله؛
۶. ایجاد جذآبیت و تقویت قدرت اقناع‌کنندگی در بسیج برای بسیجیان؛
۷. تقویت شناخت، ارتباط و علاقه‌مندی بیشتر بسیجیان با مقام معظم رهبری از طریق برگزاری برنامه‌های مختلف؛
۸. آموزش و ترویج راهکارهای مقابله منطقی با مشکلات و سختی‌ها به تبعیت از اسلام ناب محمدی(ص)؛
۹. توجه به وضعیت سلامت جسمی و روانی بسیجیان از طریق خدمات حمایتی، مشاوره‌ای و درمانی؛
۱۰. ارائه نکات مثبت عملکرد حکومت و مسئولان نظام به بسیجیان از طریق برگزاری دوره‌های آموزشی، خبرنامه‌ها، بولتن‌ها و...؛
۱۱. حذف موانع مربوط به جذب و به کارگیری واقعی دانش‌آموزان به بسیج به عنوان نسل سرنوشت‌ساز آتی پس از انقلاب؛
۱۲. توجه جدی به وضعیت عضویت بسیجیان و فراهم کردن شرایطی برای تبدیل نوع عضویت از عادی به فعال و ویژه؛
۱۳. جذب و به کارگیری بسیجیان با تحصیلات بالا؛
۱۴. جذب و استفاده بیشتر از بسیجیان متأهل و ترویج سنت نبوی ازدواج در بین بسیجیان مجرد.

پیشنهاده‌ها

با توجه به نقش تعیین‌کننده مقام عظمای ولایت در تقویت بنیة دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی بسیجیان، ضروری است زمینه‌های تقویت شناخت، ارتباط و علاقه‌مندی بیشتر بسیجیان از طریق برنامه‌های مختلف مورد توجه قرار گیرد.

برای دستیابی به سطح مطلوب‌تر بنیة دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی بسیجیان

ضروری است زمینه‌های تبدیل وضعیت عادی به فعال و ویژه به طور جدی‌تری مورد توجه قرار گیرد.

با توجه به نقش تعیین‌کننده اعتماد بسیجیان نسبت به مسئولان نظام و حکومت، ضروری است در جهت تقویت وحدت و اتحاد درون نظام و مقابله با عملیات روانی دشمنان، نگرش و اعتماد بسیجیان نسبت به مسئولان مدیریت و تقویت شود. یکی از عوامل مؤثر بر تقویت بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی در بسیجیان، آموزش و ترویج راهکارهای مقابله منطقی با مشکلات و سختی‌ها به تبعیت از اسلام ناب محمدی(ص) است.

به منظور تقویت بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی بسیجیان ضروری است در زمینه سلامت جسم و روان آنها از طرق مختلف از جمله: خدمات حمایتی، مشاوره‌ای و درمانی، توجه خاصی مبذول شود.

با توجه به ترکیب جمعیتی نسبتاً جوان بسیج و تأکید مقام معظم رهبری در جذب جوانان به بسیج، ضروری است در جهت رفع موانع و کاستی‌های موجود در زمینه جذب واقعی دانش‌آموزان به عنوان نسل سرنوشت‌ساز آتی انقلاب به بسیج و تقویت بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی آنها گام‌های اساسی برداشته شود.

به منظور تقویت بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی بسیجیان در جامعه، ضروری است اقدامات اساسی در جهت تقویت منزلت و شأن اجتماعی بسیجیان در جامعه صورت گیرد.

یکی از عوامل مؤثر بر تقویت بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی در بسیجیان، ترویج ارزشهای مربوط به خانواده و توجه به خانواده‌های بسیجیان و حمایت مادی و معنوی از آنهاست.

برای دستیابی به شرایط مطلوب‌تر و تقویت بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی بسیجیان، ضروری است به کیفیت و کمیت آموزشهای عقیدتی-سیاسی و دفاعی توجه لازم و کافی مبذول شود. همچنین لازم است به طور جدی برای افزایش آگاهی‌ها و افزایش بصیرت بسیجیان در زمینه‌های مختلف سیاسی-اجتماعی و... اقدام شود.

تقویت زمینه‌های ارتباط بسیجیان با مساجد و پایگاه‌های بسیج از جمله عوامل مهم تأثیرگذار در حفظ و ارتقای بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی بسیجیان محسوب می‌شود.

تحقق راهکارهای ارائه شده در تحقیق برای تقویت بنیه دینی، انقلابی و انگیزه تکلیف‌گرایی در بسیجیان، مستلزم توسعه و استمرار شناخت و آگاهی از ابعاد مختلف موضوع است. لذا پیشنهاد می‌شود مطالعات مستمر در این زمینه در دستور کار مسئولان بسیج قرار گیرد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

۱. ازکیا، مصطفی و علیرضا دربان آراسته (۱۳۸۲)؛ روشهای کاربردی تحقیق، تهران، کیهان.
۲. بسیج در اندیشه امام خمینی (بی تا)؛ تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)
۳. بیک محمدلو، سکینه (۱۳۸۴)؛ بررسی تأثیر پایگاه اقتصادی- اجتماعی بر سلامت کارکنان آموزش و پرورش شهرستان قزوین، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه علامه طباطبایی.
۴. حاجی مشهدی، حسینعلی (۱۳۸۱)؛ سنجش نگرش بسیجیان کشور نسبت به ارزشها و هنجارهای مذهبی، تهران، مرکز سنجش افکار پژوهشکده مطالعات و تحقیقات بسیج.
۵. حشمت یغمایی، محمدتقی (۱۳۸۰)؛ دینداری نوجوانان و عوامل مؤثر بر آن، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی.
۶. خانی، مهدی (۱۳۸۲)؛ اندیشه نوین، تهران، سازمان بسیج دانشجویی.
۷. دلاور، علی (۱۳۷۸)؛ مبانی پژوهش در علوم رفتاری، تهران، رشد.
۸. زمانی، احمد (بی تا)؛ «تکلیف گرایی از دیدگاه امام خمینی (ره)»، فرهنگ کوثر، ش ۳۱.
۹. ساروخانی، باقر (۱۳۷۳)؛ روش تحقیق در علوم اجتماعی، تهران، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۱۰. سراج زاده، حسین (۱۳۷۸)؛ «نگرشها و رفتارهای دینی نوجوانان تهرانی دلالتهای آنها برای نظریه سکولار شدن»، فصلنامه پژوهش، سال سوم، ش ۹ و ۱۰، ص ۱۰۵-۱۰۸.
۱۱. سرایی، حسن (۱۳۷۵)؛ مقدمه ای بر نمونه گیری در تحقیق، تهران، سمت.
۱۲. سعیدی، رحمان و مجید کاشانی (۱۳۸۵)؛ بررسی علل بی تفاوتی دانشجویان

نسبت به ارزشهای دینی، تهران، مرکز مطالعات ارتش بیست میلیونی سازمان تحقیقات و مطالعات بسیج.

۱۳. سعیدی، محمدحسن (بی تا)؛ «امام خمینی (ره) و راهبرد تکلیف گرایی»، روزنامه جمهوری اسلامی.

۱۴. سیف زاده، علی (۱۳۸۷)؛ «مشخصه‌های اقتصادی، اجتماعی و سلامتی در کهنسالی»، فصلنامه جمعیت، سازمان ثبت احوال کشور، ش ۶۳ و ۶۴.

۱۵. شایگان، فریبا (۱۳۸۶)؛ بررسی رابطه دینداری و اعتماد سیاسی، پایان نامه دکتری جامعه‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبایی.

۱۶. شجاعی زند، علیرضا (۱۳۸۴)؛ «مدلی برای سنجش دینداری در ایران»، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ششم، ش ۱، ص ۳۴-۶۶.

۱۷. شریفی، رضا (۱۳۸۱)؛ بررسی روحیه اسلامی - انقلابی بسیجیان و عوامل مؤثر بر حفظ و ارتقای آن، تهران، مرکز مطالعات ارتش بیست میلیونی سازمان تحقیقات و مطالعات بسیج.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی